

**УНИВЕРЗИТЕТ „СВ. КИРИЛ И МЕТОДИЈ“
МЕЃУНАРОДЕН СЕМИНАР ЗА МАКЕДОНСКИ ЈАЗИК, ЛИТЕРАТУРА И КУЛТУРА**

**XXXIX НАУЧНА КОНФЕРЕНЦИЈА
НА МЕЃУНАРОДНИОТ СЕМИНАР
ЗА МАКЕДОНСКИ ЈАЗИК, ЛИТЕРАТУРА И КУЛТУРА
(Охрид, 20-21 јуни 2012 година)**

ЛИТЕРАТУРА

Скопје, 2013

*Ранко Младеноски
Толе Белчев*

ЕПИТАФНИТЕ МОДАЛИТЕТИ ВО СТИХОВИТЕ НА ГАНЕ ТОДОРОВСКИ

Апстракт: Македонскиот поет Гане Тодоровски, покрај многубројните теми и мотиви во својата поезија, во неколку наврати ќе се осврне преку стиховите и на епитафната форма, односно ќе создаде неколку песни-епитафи. Во овој труд ќе бидат анализирани сличностите и разликите меѓу неколкуте епитафни песни на Гане Тодоровски, како и мотивите да се креираат различни варијанти на една иста тема, односно на еден ист мотив. Тодоровски објави две песни со наслов „Епитаф“ (една во 1974 и другата во 1987 година). Но, во неговата поезија се среќаваат поголем број песни кои имаат епитафни особености па затоа во овој труд ќе зборуваме и за тие песни. Се разбира, на почетокот од трудот ќе бидат дадени сосема накратко историските аспекти на епитафот како лирски вид, неговата појавност во рамките на светската и на македонската литература.

Како општ заклучок од анализата на оваа тема ќе произлезат интерпретациите на бројните поставени дилеми за потребата и за причините поради кои Тодоровски се решил да ја варира оваа тема во својата поезија, како и полисемијата и поливалентноста на стиховите од неговите епитафни песни.

Клучни зборови: *надгробен натпис, рефлексивна песна, саркофаг, оксиморон, варијанти.*

1. Вовед

Меѓу многубројните песни во поезијата на Гане Тодоровски има и два епитафи. Но, пред да преминеме на епитафните песни на Тодоровски, најпрво да потсетиме накратко на историјатот и на најопштите особености на епитафот како лирски вид. Првично, епитафот е натпис на гроб, во поетска или во прозна форма, во кој концизно се наведуваат типичните карактеристики на покојникот, неговите заслуги, желби и слично. Има епитафи што се пишуваат со

сериозен тон, но постојат и такви што се напишани со шеговит, духовит, па дури и со саркастичен израз. Најстарите познати епитафи потекнуваат од античките египетски саркофази и мртвечки ковчежи. Некаде во втората половина на 16 век, во времето на преминот од средновековието во новата ера, а тоа е периодот на европската ренесанса, епитафот добива книжевен карактер, односно станува литературен лирски вид. Во таа смисла, епитафот веќе се трансформира во рефлексивна песна во која поетите ги изразуваат своите мисли, ставови и чувства за животот и за смртта. Во нашата литература и култура воопшто, најпознат е епитафот на Пејчиновиќ напишан на надгробната камена плоча подготвена за неговиот гроб во Лешок.

Како што веќе напоменавме, епитафни песни среќаваме и во поезијата на Гане Тодоровски. Имено, Тодоровски, покрај многубројните теми и мотиви во неговата поезија, во неколку наврати ќе се осврне преку стиховите и на епитафната форма, односно ќе создаде неколку песни-епитафи. Велиме „неколку песни-епитафи“ затоа што покрај оние две песни со наслов „Епитаф“, во поезијата на Тодоровски има и други песни за кои може да се рече дека, од оној таканаречен тематско-мотивски аспект, гравитираат кон епитафниот лирски израз. Всушност, првата песна со наслов „Епитаф“ Тодоровски ја објави во 1974 година во стихозбирката „Снеубавен ден“, додека втората песна со истиот наслов ја среќаваме во збирката „Неволици, неверици, несоници“ од 1987 година. Но, како што веќе рековме, има и други песни во поезијата на Тодоровски коишто ние овде ги детерминираме како стихови напишани во стилот на епитафната литература. Би можело да се рече дека се бројни таквите песни кај Тодоровски, но ќе изделиме само неколку за да ја илустрираме и да ја потврдиме нашата теза. Тоа се следните песни: „Наместо цвеќе“ (циклусот од пет песни) од збирката „Во утрините“ од 1951 година; „Погреб“ од збирката „Тревожни звуци“ од 1954 година; „Спокоен чекор“ (особено третата песна) од збирката „Спокоен чекор“ од 1956 година; „Мижитатарка или: Избор на начин како да се лежи пред и по смртта“ од веќе споменатата стихозбирка „Снеубавен ден“ од 1974 година; „Биографија“ (подоцна „Автобиографија“) од збирката „Скопјани“ од 1981 година; „Ненапишан некролог за пријателот или Песна за Душко Томовски“ во поетската збирка „Неволици, неверици, несоници“ од 1987 година. Тоа значи дека предмет на нашата анализа ќе бидат 8 песни од поезијата на Тодоровски – две со наслов „Епитаф“ и уште шест со епитафни особености. Сметаме дека тоа е сосема доволен апликативен материјал за да се демонстрираат епитафните специфики во поезијата на Тодоровски.

2. Епитафите на Тодоровски

Да ги погледнеме најпрво двете песни на Тодоровски со наслов „Епитаф“. Песната „Епитаф“ од збирката „Снеубавен ден“ од 1974 година е кратка песна од една строфа со четири стиха:

<i>Палавев пиев пеев</i>	(1)
<i>Зборој сеев ветрој жнеев</i>	(2)
<i>Најбогатник божем некој</i>	(3)
<i>цел се раздадов на веков</i>	(4)

Две суштински категории се носечки сегменти во оваа песна, а тоа се хедонизмот (во стих 1) и алтруизмот (во стих 3 и 4). Живиот, веселиот ритам, а и римата, како синтаксички елементи (елементи на формата), го надополнуваат тој хедонистички и алтруистички дух на песната од семантички (содржински) аспект. Од друга страна, пак, имајќи го предвид фактот дека станува збор за епитаф во кој има весел ритам, може да се констатира дека овој епитаф на Тодоровски е песна-оксиморон – надгробен натпис како весела песна, односно животот и смртта во една целина, во една симбиоза. Како дополнување на сето ова, доаѓа и шеговитиот тон на сета песна што е, исто така, се разбира оксиморонски елемент. Покрај ова, песната има и биографски карактер, иако станува збор само за четири стиха. Тоа е, впрочем, и умешноста во поетската уметност – со малку зборови да се кажат многу нешта, малку форма, а многу содржина, или сосема малку синтакса, а премногу семантика. Во таа поетска игра меѓу синтаксата и семантиката, мошне е интересно тоа што во оваа песна отсутствува интерпункцијата. Според нас, тој празен простор во песната, тоа отсуство на интерпункциските знаци, има во себе значенски полнеж. Имено, станува збор за семантизација на интерпункциската елизија (или елипса, кажано со речникот на метатаксите) и тоа на рамништето на идејно-тематскиот аспект на песната. Отсуството на интерпункцијата, всушност, е импликација за незапирливото чекорење на секоја индивидуа кон смртта (без запирки, на пример) која, пак, е вечен, бескраен живот (без точка, на пример). Смртта е вечен живот без запирки и точки, без прашалници и извичници, без точка и запирка, без наводници, без две точки... Или, кажано со поетскиот јазик на Тодоровски, смртта е вечна „ноќ без интерпункција“. Идејата за минливоста на животот, но и за крајната бесмисла на стихотворењето (барем на прв поглед), е преточена во вториот стих („Зборој сеев ветрој жнеев“) којшто е стих-метафора. Нема „жетва“ од создавањето поезија, нема полза од речењето стихови. Меѓутоа, барем

останува само личното задоволство од стихотворењето како најголем дар од животот за поетот.

Во овој епитаф мошне се интересни, но и функционални, и импликациите од глаголот „раздава“ кој овде е трансформиран во повратен глагол („се раздава“) и кој е во директна врска со смртта. Имено, станува збор за асоцијација на обичајот да се раздава за душа од мртвите за време на христијанскиот празник Духовден. Тој обичај се потпира токму врз верувањето за постоењето на она што се нарекува живот по смртта. Тоа е обичај што ја олицетворува врската меѓу живите и мртвите, меѓу животот и смртта. На ваков начин овој глагол со својата семантика ја потврдува и ја засилува оксиморонската структура на сета песна којашто го воспоставува линкот меѓу животот и смртта, дотолку повеќе што дејството е насочено кон самиот лирски субјект („цел се раздадов на веков“).

Брилијантноста на поетската умешност на Тодоровски можеме да ја потврдиме и да ја илустрираме и со семантиката на фонолошкото рамниште во оваа еднострофна епитафна песна. Имено, во три стиха од песната (стиховите 2,3 и 4) има по осум самогласки. Ваквата доминантност на бројот осум (во однос на бројот на самогласките) во три од вкупно четири стиха покажува дека овој сегмент носи со себе мошне значајна семантичка функционалност инкорпорирана во повеќе значајна симболика на осумката. Бројот осум, всушност, има голем број симболични значења, но ние овде ќе се задржиме само на неколку од нив што се поврзани со оваа песна на Тодоровски. Математичкиот знак за бесконечност е легната осумка,¹ а бесконечноста секако асоцира на смртта, односно на бесконечниот (вечниот) живот по смртта. Во христијанството, осмиот ден е симбол на воскреснувањето, преобразувањето, и ја навестува идната вечна ера. Тој симбол не го содржи само Христовото туку и човечкото воскреснување.² Бездруго, ваквата симболика на бројот осум е блиска со епитафот како надгробна песна, а јасно е дека се алудира на вербата во вечен живот по физичката смрт. Од друга страна, кај африканското племе Догони, постоело верување во осум првобитни предци кои биле двополови суштества. Седмиот предок е господар на зборот, но осмиот предок е самиот збор, па според тоа бројот осум е симбол на зборот, а со тоа и на сите оплодувачки сили.³ Во првиот стих од епитафот на Тодоровски има седум самогласки, а во следните три стиха, како што потенциравме, има по осум самогласки. Синтагмата „зборој сеев“ од

¹ Жан Шевалие, Ален Гербран, Речник на симболите, превод од француски јазик Ирина Бабамова, Маргарита Велевска, Ирина Ивановска, Марина Михајлоска, Радица Никодиновска, Ирина Павловска, Табернакул, Скопје, 2005, стр. 739.

² Исто.

³ Исто, стр. 738.

вториот стих бездруго кореспондира со ваквата митолошка симболика на броевите седум и осум. Сето ова значи дека семантизацијата на фонолошкото ниво на епитафот е насочена кон имплицирање на цикличноста на животот – раѓање, живот, смрт, воскреснување (повторно раѓање) што како идеја е вplotено во суштината на самиот епитаф. И кога веќе сме на фонолошкото рамниште на овој епитаф, да го забележиме и тоа дека во песната има вкупно 31 самогласка, односно онолку колку што има букви нашата азбука (од А до Ш), а епитафот како надгробен натпис го покажува накратко сиот живот на покојникот, од раѓањето до смртта (од А до Ш).

Има уште многу значења што може да се извлечат од првиот епитаф на Тодоровски. Но, и оваа кратка анализа покажува дека станува збор за семантички богат епитаф со безброј експликации и импликации.

И вториот епитаф на Тодоровски, оној од 1987 година, објавен во збирката „Неволици, неверици, несоници“, носи идентични хедонистички и алтруистички пораки, особено во првите два негови стиха:

*Овдека лежи човек сломен од многу здравје,
Презаситен од денови, имаштини и славје.
Почива в метар спокој со црнозем под зглавје.*

*Вие што одовдека имате краток намин
подзапрате, свртете се, сетете се на замин
од оваа мраморно-студена рамница
дека од живеачката немало поголема измамница.
Амин!*

Оксиморонскиот израз „човек сломен од многу здравје“ е семантички идентичен со првиот стих од претходниот епитаф („Палавев пиев пеев“), но во вториот епитаф Тодоровски е директен во однос на идејата за смислата или бесмислата на животот со оној претпоследен стих „дека од живеачката немало поголема измамница“ којшто, пак, семантички е сличен со стихот-метафора „зборој сеев ветрој жнеев“ од првиот епитаф. Пораката во вториот епитаф е директна, за разлика од првиот (еднострофниот) епитаф каде што поентата е затскриена зад поетско-стилскиот израз. И токму во тоа ја гледаме основната причина за постоењето и на вториот „Епитаф“ од 1987 година – за да се изрази идентична идеја на еден поинаков, директен начин.

Во овој втор епитаф на Тодоровски можеме да изделиме две содржински целини коишто и формално се разделени – првата строфа

од три стиха и втората строфа од пет стиха. Првата строфа ги има обележјата на вообичаената епитафна содржина – концизни податоци за животот на покојникот низ една латентна шеговита призма. Меѓутоа, втората строфа е отворен налог на лирскиот субјект упатен кон живите кои невратно чекорат кон смртта, како и опомена за минливоста на краткиот човеков живот. Сета втора строфа, впрочем, може да се транскрибира во старата латинска сентенција *memento mori*. На таков начин, како и во првиот епитаф од 1974 година, и во оваа епитафна песна е воспоставен линк меѓу двата света, односно меѓу животот и смртта, меѓу светот на живите и светот на мртвите, меѓу земниот и подземниот (небесниот) свет. И токму во тоа се содржи изразената верба за бесконечноста на вториот живот, на животот по смртта.

3. Други песни на Тодоровски со епитафни особености

Преостанатите шест песни од Тодоровски, што ги спомнавме погоре, не се епитафи во вистинска смисла на зборот. Меѓутоа, во тие песни се доминантни категории коишто се типични за епитафот – смрт, погреб, гроб, цвеќе на гробот, надгробна плоча, па дури во една од тие песни („Ненапишан некролог за пријателот или Песна за Душко Томовски“) се споменува и еден епитаф на Рение: „И толку се чудам, зошто ли смртта мислеше на мене,/ Кога јас воопшто не мислев на неа!“. Но, и многу други сегменти на овие песни ги приближуваат нив кон епитафот.

Иако циклусот „Наместо цвеќе“ (составен од пет песни означени со римски броеви) повеќе наликува на тажачка песна (тажаленка) по покојната сестра, сепак може да се рече дека тој циклус има и епитафни особености. Имено, тоа е еден мал циклус од песни во кои се доминантни смртта, тагата, болката, суштинските податоци за покојната, за нејзиниот краток живот. Тоа е „букет од песни“ донесени „на гробот нејзин место цвеќе“. Покрај овие особености на циклусот што гравитираат кон епитафот, би ја изделиле овде четвртата песна составена од две строфи којашто и според формата и според содржината наликува на епитаф со особености на покојната и со тага поради нејзината смрт.

И во песната „Погреб“ (објавена во збирката „Тревожни звуци“ од 1954 година) може да се сретнат составни сегменти што неа ја доближуваат до епитафната поетска форма. Се разбира, тука е и самиот наслов на песната, но и многу други лексичко-семантички структурни елементи кореспондираат со епитафниот лирски вид. Дека е тоа навистина така потврдуваат, на пример, следните лексички

единици од песната: *чкртаат, режат, истура, татни, зловешто, разорал, земја, солзи, плач, гроб, болки, јад* итн.

„Спокоен чекор“ (од истоимената збирка објавена во 1956 година) можеме да ја читаме и како епитаф за Јовче Наумов кому, впрочем, и му е посветена оваа песна. Покрај основните податоци за животот на младиот покојник, како и за несреќниот случај во кој загинал, песната содржи и експлицитни епитафни конотации, а тоа особено е забележливо во нејзиниот трет дел: „Денеска тој е тема во споменот на своите/ и натпис в камен што никога нема да раскаже/ за немата отчајаност на оваа финале“. Тој „натпис в камен“ секако упатува на надгробен натпис, односно на епитаф. Од друга страна, и темата и идејата на оваа песна на Тодоровски ги имаат основните особености што ги содржат во себе епитафните песни.

Размислите за смртта (или „вечниот спокој“, како што вели Тодоровски) се, исто така, доминантни во песната „Мижитатарка или: Избор на начин како да се лежи пред и по смртта“ објавена во стихозбирката „Снеубавен ден“ во 1974 година. Дистинкцијата меѓу двата паралелни света, оној на живите и оној на мртвите, е извршена во многу стихови од оваа песна. Тодоровски е понесен од идејата дека живиот човек не треба да се оптоварува со неизбежната смрт („немојте никако приживе/ погрбечки да лежите“), туку да се води секојдневната егзистенцијална борба. А гробот, онаа „могилка со цвеќе“ или со некаков надгробен натпис, стрпливо ги чека мечтателите „со лице свртено нагоре скаменето нагоре“.

Сепак, од оваа група песни ни се чини дека најблиска до епитафната форма е песната „Биографија“ во збирката „Скопјани“ од 1981 година. Оваа песна во подоцнежните изданија често го носи насловот „Автобиографија“. Аналогно на промената на насловот на песната од „Биографија“ во „Автобиографија“, би можеле овие стихови на Тодоровски да ги наречеме автоепитаф, како оној епитаф на Пејчиновиќ издлабен на неговата надгробна камена плоча. Како аргумент кон ваквата теза би го приложили фактот што оваа песна е напишана во прво лице еднина, односно лирскиот субјект зборува за себе (*се родив, живеам, пречам, сум, ќе умрам* и слично). Последниот дистих („Ќе умрам колку за доказ/ Дека навистина сум живеел“), исто така, е солидна потврда за епитафниот, односно автоепитафниот карактер на оваа „автобиографија“ на Тодоровски.

Некрологот е во директна врска со епитафот. Нивното сврзувачко ткиво е – смртта. Токму затоа тврдиме дека и песната „Ненапишан некролог за пријателот или Песна за Душко Томовски“ од поетската збирка „Неволици, неверици, несоници“ од 1987 година е мошне блиска до епитафната поетска форма. Во овие стихови се споменува дури и ненапишан епитаф: „Се згрози од помислата дека не

смогна да скицираш/ Ни покус епитаф“, па се алудира потоа на веќе споменатиот епитаф на Рение. Покрај ова, во духот на епитафната структура, низ стиховите се наведуваат основните податоци за животот на покојниот.

Несомнено е дека шесте анализирани песни од богатиот поетски опус на Гане Тодоровски содржат во себе епитафни особености. Тоа го потврдуваат безмалку сите структурни рамништа во овие стихови на нашиот поетски бард. И токму затоа тврдиме дека овие песни претставуваат епитафни модалитети, односно епитафни варијанти.

4. Заклучок

Епитафните песни на Гане Тодоровски влегуваат во оној опус од неговата поезија што се однесува на специфичниот став, на особениот однос на поетот кон смртта. За Тодоровски смртта, како и сè друго што го придружува нашиот краток помин на земјата, е вообичаен и неминовен дел на животот. Впрочем, најдобра илустрација за тоа се последните стихови од неговата „Биографија“, односно „Автобиографија“: „Ќе умрам колку за доказ/ Дека навистина сум живеел“.

Сосема очигледно е дека на Тодоровски не му биле доволни двата епитафа за да ги искаже докрај своите размисли за умирачката, за погребот, за гробот, за надгробната плоча, за натписот на таа плоча, за човечноста на човековиот страв од смртта, за нашите надежи и мечти коишто ја неутрализираат грдата мисла и помисла на смртта. Тодоровски воопшто и не се воздржува кон толку сериозна тема каква што е смртта да пријде со еден негов карактеристичен шеговит, хумористичен тон. Низ призмата на иронијата (најчесто како шега, но понекогаш и како сарказам) поетот ќе ги погледне и смртта, и погребот, и гробот, и надгробната плоча, и натписот (епитафот) на таа надгробна плоча, но и стравот од крајот на краткиот живот на човековата индивидуа. Но, во неговите стихови ќе сретнеме и еден сериозен, возвишен тон не само кон смртта и кон животот, ами и кон покојните, кон нивните заслуги за она што го придонеле за земјата и воопшто за човештвото. Таквата потреба од симбиоза на сериозниот и шеговитиот тон ја поттикнала постапката на модификација на епитафните теми и мотиви во поголем број песни од поезијата на Тодоровски. Овој факт уште еднаш ја потврдува неизмерливата величина и божја стихотворна дарба на Гане Тодоровски пред кого стамено стои вечен поетски живот.

Библиографија

1. Стојановиќ Миролуб (1990). *Гане Тодоровски, поезија и поетика*. Скопје: Македонска ревија.
2. Тодоровски Гане (1963). *Песни*. Скопје: Кочо Рацин.
3. Тодоровски Гане (1984). *Одбрани песни*. Избор и поговор Ефтим Клетников. Струга: Совет на Струшките вечери на поезијата.
4. Тодоровски Гане (1987). *Неволицы, неверицы, несоницы*. Скопје: Македонска книга.
5. Тодоровски Гане (1990). *Поезија*. Скопје: Наша книга.
6. Тодоровски Гане (1990). *Белите боски на Босилка* (избор). Скопје: Култура.
7. Шевалие Жан, Гербран Ален (2005). *Речник на симболите*. Превод од француски јазик: Ирина Бабамова, Маргарита Велевска, Ирина Ивановска, Марина Михајлоска, Радица Никодиновска, Ирина Павловска. Скопје: Табернакул.

Ranko Mladenoski
Tole Belčev

EPITAPHIC MODALITIES IN THE POETRY OF GANE TODOROVSKI

(Summary)

In the poetry of Gane Todorovski there are two epitaphs. The first poem entitled "Epitaph" was published in the poetry collection "A rather ugly day" in 1974, and the second poem with the same title can be found in the collection "Trouble, Treachery, Sleeplessness" published in 1987. In addition, we have detected other poems by Todorovski in which there are epitaphic elements. Such are, for example, the poems "Instead of flowers", "Funeral", "Peaceful step", "Autobiography" and others.

Essential elements of the two poems entitled "Epitaph" are hedonism and altruism. The first "Epitaph", the one from 1974, is filled with lively and cheerful rhythm and rhyme which as syntactic elements (form elements) complement this hedonistic and altruistic spirit of the poem from semantic (content) aspect. In the first "Epitaph" the message is hidden behind the poetic-stylistic expression, while in the second "Epitaph" the message is direct. And this is the basic reason for the existence of the second "Epitaph" from 1987 - to express an identical idea in a different, direct way.

Other poems by Todorovski also have epitaphic features, such as the poet's thoughts about human short life, death, funeral, grave, the inscription on the tomb, and the eternal fear and man's eternal struggle with death.

Todorovski approaches death not only with serious but also with his typical playful, humorous tone. This need for a symbiosis between the serious and the playful tone has incited the procedure for modification of epitaphic themes and motifs in a number of poems in Todorovski's poetry.

Keywords: *tombstone inscription, reflexive poem, sarcophagus, oxymoron, variants.*